

*І.А. Коляда
(м. Київ)*

ТИМОФІЙ ФЛОРИНСЬКИЙ — ІМПЕРСЬКИЙ АНТИУКРАЇНОФІЛЬСЬКИЙ ІНТЕЛЕКТУАЛ-ЦЕНЗОР

У статті здійснено спробу відтворити об'єктивний соціо професійний портрет одного із відомих громадсько-політичних діячів м. Києва кінця XIX — поч. XX ст., доктора філософії, ординарного професора Київського університету св. Володимира, який тривалий час очолював «київську цензуру» та спрямовував її роботу на переслідування україномовних антиімперських видань.

Ключові слова: *цензура, «українофільство», «український сепаратизм», Київський тимчасовий комітет у справах друку, Т. Флоринський.*

У другій половині XIX ст. українська інтелігенція була вже достатньо сформованою соціальною верствою, яка заявила про права на вільний розвиток національної культури та виступила рушієм у процесі формування етнонаціональної самосвідомості українства. Завдяки старанням найосвіченішої та найталановитішої частини вітчизняної інтелігенції — інтелектуальній еліті — українська національна культура, попри постійне стримування великодержавною політикою самодержавного режиму, неупинно розвивалася урізноманітнюючи свої форми та прояви. Відносно невеликій когорті українських інтелектуалів протистояли не менш ерудовані, кваліфіковані та віддані своїй справі чиновники. Бюрократія самодержавної Росії всіляко стримувала прояви українського національно-культурного життя, вбачаючи в них небезпеку для «єдиної і неподільної».

Якщо подивитися загалом на розвиток суспільно-політичної та соціокультурної ситуації в Російській імперії наприкінці XIX — на початку XX ст., «баталії інтелектуалів» розгорнулися в інформаційній сфері, проявляючись у заочних дискусіях на сторінках періодичних видань, публіцистичній активності, популяризації певних ідей та контрзаходах по її дискредитації.

Напрацьований протягом останнього двадцятиліття вітчизняний гранд-наратив дозволяє відтворити риси загального портрета українського інтелектуала. Прикметними ознаками цього суспільного прошарку були — високий, адекватний європейським стандартам, а то й «аутентичний» європейський, рівень соціогуманітарної освіти, належний матеріально-побутовий рівень життя, здатність продукувати актуальні наукові та суспільно-політичні ідеї, формувати теоретичний рівень етнічної свідомості суспільства (ідеологію), нарешті — відповідний загальнокультурний розвиток. Українську інтелектуальну еліту склали літератори, професура, вузівські викладачі, митці¹. Вона формувалася майже стовідсотково з середовища гуманітарної інтелігенції, поодинокими

особами були представлені у ній правники, технічна й науково-технічна інтелігенція. Перманентна боротьба за збереження та відродження національної культури, мови спричиняла акумулювання кращих інтелектуальних сил нації саме у сфері гуманітарних професій, що було однією з головних причин браку представників української інтелігенції серед модерних інтелектуальних професій². Сучасна дослідниця-історіограф І. Колесник зазначає, що в українській культурній свідомості протягом тривалого часу витворювався та культивувався образ українського інтелектуала як носія національної ідеї, історична та моральна місія якого полягала у пробудженні самосвідомості рідного народу. Політична поведінка інтелектуала була підпорядкована українським інтересам й зумовлена національною ідеєю. Протистояння владі в діях та життєвих сценаріях здебільшого набувало форм культурної, моральної або мовної опозиції до режиму. Типовими рисами українського інтелектуала є надмірна ідеологізація культурних практик, емоційна екзальтація та брак політичної волі, вождизму, особистісної харизми, апеляція до «свідомості споминів», яка обернена в минуле³.

На сьогодні ми маємо значну кількість робіт з історичної біографістики. Постаті відомих діячів українського національного руху XIX — початку XX ст. й водночас чільних представників вітчизняної інтелектуальної еліти В. Антоновича, Д. Багалія, М. Галагана, М. Грушевського, С. Єфремова, А. Жука, П. Куліша, В. Науменка, О. Русова, С. Русової, П. Стебницького, Є. Чикаленка, І. Шрага та інших знаходяться у центрі уваги монографій і статей сучасних дослідників І. Верби, І. Гирича, Т. Демченко, О. Доніка, А. Катренка, В. Короткого, В. Кравченка, Н. Миронець, Є. Нахліка, Т. Осташко, Є. Панкової, В. Соловйової, І. Старовойтенко, В. Ульяновського та ін.⁴ Поряд із цим відчувається нестача дослідницької уваги щодо персоналій ідейних противників українського національного руху, які також належали до тодішнього імперського соціуму, витворили свій цінний інтелектуальний доробок, дбали про соціокультурний поступ, але мали інші позиції на характер його майбутнього розвитку. На наше переконання, актуальним на сьогодні є відтворення соціо професійного, ідейного та побутового портрета інтелектуала українських губерній, що був носієм імперської ідеології. Одним із таких непересічних інтелектуалів кінця XIX — початку XX ст. був філолог-славіст, історик, візантіст, політичний діяч, член-кореспондент Імператорської академії наук, ординарний професор університету св. Володимира, чиновник цензурного відомства Тимофій Дмитрович Флоринський. Слід зазначити, що окремі аспекти його наукової, освітньої та громадсько-політичної діяльності були предметом наукових розвідок у дорадянській і зарубіжній (емігрантській) історіографії 1920-х рр.⁵ Більш розширену біографічну інформацію щодо нього подано сучасними вченими Т. Кальченко та Ф. Перченко⁶. Аспекти освітньої діяльності Т. Флоринського в Київському університеті св. Володимира розкрито в ювілейних виданнях «Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодні (1834–2004 рр.)» та «Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. До 165-річчя викладання славістичних дисциплін у Київському університеті»⁷.

Найбільше потужним є напрямок по вивченню наукової спадщини Т. Флоринського. Варто відзначити монографію Т. Щербань, в якій докладно розглянуто наукову спадщину вченого в царині візантійсько-слов'янських відносин, з питань рецепції візантійського права на Балканах, у галузях джерелознавства та бібліографії⁸. Оригінальними дослідженнями також є роботи Г. Ільїнського, В. Ярового⁹. Поряд із значним науковим інтересом до інтелектуального доробку Т. Флоринського, його освітянської, наукової та громадської діяльності, недостатньо вивченою залишається досить тривала робота на посаді голови Київського тимчасового комітету у справах друку та військового цензора у роки Першої світової війни.

Починаючи із витоків становлення інституту світської цензури у Російській імперії, а це кінець XVIII — початку XIX ст., до освітніх, професійних, особистісно-моральних якостей цензорів висувалися надзвичайно високі вимоги. Відповідно до першого Цензурного статуту 1804 р. функції по контролю за друкованими виданнями покладались на цензурні комітети у складі професорів та магістрів університетів — найосвіченіших на той час людей. Другим цензурним статутом 1826 р. посада цензора визначалась як така, що не дозволяла суміщення з іншими видами діяльності¹⁰. У поправках, внесених у «Статут про цензуру та друк» 1848 р., вже більш чітко було визначено вимоги до чиновника цензурного відомства: він неодмінно мав бути з вищою освітою, знати декілька мов та розбиратись у сучасних напрямках і жанрах вітчизняної й зарубіжної літератури¹¹. Статті цього нормативно-правового акту також забороняли цензорам обіймати ще якусь посаду за сумісництвом¹². Перед призначенням на посаду цензора кандидат проходив стажування при цензурному комітеті під керівництвом більш досвідчених колег. Якщо кандидат успішно проходив термін випробування і оволодів необхідними навиками «цензурного мистецтва», він зараховувався на відкриту вакансію¹³. До реформи 1865 р. цензура знаходилась у підпорядкуванні міністерства народної освіти, тому цілком природнім було те, що більшість кадрових цензорів були колишніми працівниками навчальних закладів. Із переходом цензури до відомства міністерства внутрішніх справ (керівним органом було Головне управління у справах друку) склад центральних і місцевих цензурних органів не зазнав серйозних змін. Інтелектуально-експертна частина цензурного відомства й надалі була представлена освітянсько-науковою інтелігенцією¹⁴.

Правовий статус і соціальні гарантії цензорів в основному були врегульовані «Законом про періодичну пресу» від 6 квітня 1865 р., який став основою «Статуту про цензуру і друк». Так, відповідно до норм «Статуту...», а точніше, «Додатку про штат інституцій у справах друку», посада начальника керівного органу цензури — Головного управління у справах друку (далі — ГУД) відповідала III класу чиновницьких посад («Табелю про ранги»), посади начальника місцевих комітетів, окремих цензорів із внутрішньої або іноземної цензури, цензорів драматичних творів — IV класу, цензорів із комітетів внутрішньої цензури, старших цензорів з комітетів цензури іноземної, інспекторів у справах друкарень, літографій та книжкової торгівлі — V класу, молодші

цензори комітетів цензури іноземної мали VI клас. Помічники цензорів (теж старші і молодші), секретарі та інші службовці цензурних органів належали до VII–IX класів. Відповідно до зазначених рангів встановлювався і посадовий оклад¹⁵. Згідно статті 541 «Своду законів о службе гражданской», цензори, окрім заробітної платні, мали право на отримання столових грошей, компенсації за оренду житла або на користування службовим житлом¹⁶.

Варіанти цензорської кар'єри були різноманітними. Типовими ж кар'єрними сходинками більшості цензорів були: університет, канцелярська служба та поступове підвищення у чинах. Сучасна російська дослідниця Н. Патрушева наголошує на тому, що ніхто із чиновників цензурного відомства не мріяв про кар'єру у професії, яка мала крайньонегативне суспільне сприйняття. Основним мотивом служби було матеріальне забезпечення, можливість дочасно отримати високе пенсійне забезпечення. Хоча не менш вагомим для інтелектуальної еліти була можливість знайомитися із найновітнішою літературою (у т.ч. і забороненої до поширення в імперії), бути обізнаним із новими літературно-мистецькими тенденціями, вірно служити ідеї сильної держави¹⁷.

Незважаючи на законодавчу заборону сумісництва при виконанні цензорських повноважень, цензурне відомство не могло відмовитися від залучення професури для специфічних видів робіт, які вимагали знань іноземних чи місцевих національних мов. Особливо гостро це відчувалось у провінціях, де кваліфікація місцевих чиновників була недостатньою.

У різні періоди діяльності «київської цензури» (1837–1865 рр. — Київський цензурний комітет; 1865–1906 рр. — Канцелярія київського окремого цензора; 1906–1917 рр. — Київський тимчасовий комітет у справах друку) працювали професори університету св. Володимира О. Ейхельман, П. Ромер, Т. Флоринський, приват-доцент О. Новицький, професори Київської духовної академії — Н. Дроздов, А. Булгаков¹⁸. Фактично, для освітян та науковців, що були залучені до цензурної діяльності, були зроблені виключення, вони все ж мали змогу займатися одночасно посади у різних сферах.

Перш ніж перейти до безпосередньої характеристики діяльності Тимофія Дмитровича Флоринського як головного київського цензора необхідно згадати основні етапи його біографії, охарактеризувати загальноімперську та місцеву ситуацію, що склалася в інформаційному просторі.

У більшості біографічної літератури повідомляється, що майбутній керівник Київського тимчасового комітету у справах друку (протягом 1909–1917 рр.) народився 1854 р. у сім'ї священика, магістра Петербурзької духовної академії, богослова й історика церкви. Освіту здобував у третій Санкт-Петербурзькій класичній гімназії, потім вступив на історико-філологічний факультет у Імператорський Санкт-Петербурзький університет, який закінчив у 1876 р. Після закінчення університету був залишений для підготовки до професорського звання. У 1880–1881 рр. викладав на Вищих жіночих курсах, а в 1881 р. захистив магістерську дисертацію на тему: «Південні слов'яни і Візантія у другій чверті XIV століття» (СПб., 1882). У 1882 р. призначений доцентом в Університет святого Володимира в Києві. 1888 р. захистив докторську дисертацію на тему:

«Пам'ятки законодавчої діяльності Душана царя сербів і греків» (К., 1887), і був призначений ординарним професором і деканом історико-філологічного факультету (1890–1905 рр.). У 1906–1907 рр. — директор Київського приватного жіночого комерційного училища. Протягом усього життя Т. Флоринський був активним громадським діячем правого спрямування, вірний ідеям «єдиної і неподільної». Він був одним із натхненників та організаторів монархічного руху в українських губерніях Російської імперії, був почесним членом Київського клубу російських націоналістів (утворений 1908 р.). За видатні наукові заслуги був членом Історичного товариства Нестора Літописця (з 1882), членом-кореспондентом південнослов'янської академії наук у Загребі (з 1890), Королівського чеського суспільства наук у Празі (з 1891), Сербської королівської академії (з 1897), членом Чеської академії імператора Йосипа (1898), Російського археологічного інституту в Константинополі (з 1895), Московського Імператорського археологічного товариства (з 1896), Слов'янського допоміжного товариства в Москві (1903), Церковно-історичного та археологічного товариства при Київській духовній академії (1904), почесним членом Слов'янського благодійного товариства в Болгарії (1904), лауреатом премій митрополита Макарія Імператорської академії наук (1889) та імені М.В. Ломоносова Імператорської академії наук (1897)¹⁹. Як бачимо, Тимофій Дмитрович був непересічним ученим, поважною людиною із широкими соціальними зв'язками, але вчений-славіст, візантініст до 1909 р. ніколи не займався цензурною роботою. Його призначення на посаду голови Київського тимчасового комітету у справах друку стало безпрецедентним в історії царської цензури. По-перше, Тимофій Дмитрович не мав належного досвіду цензурної роботи, по-друге, він був вихідцем із освітнього відомства, а не представник поліцейського міністерства; по-третє, він не відмовлявся від викладацької та наукової роботи. Зазвичай керівниками місцевих цензурних органів призначали чиновників Головного управління у справах, що мали значний досвід роботи і гарно себе зарекомендували. Таке призначення йшло, як службове підвищення. Суміщення викладацької, наукової роботи з цензурною було типовим (про це ми зазначали вище), однак мова не йшла про те, щоб дійсний професор паралельно виконував обов'язки керівника органу цензури.

Пояснення такого кроку влади, на наше переконання, дозволяє аналіз загальноімперських трансформацій у сфері державного контролю за інформаційним простором та особливостями розвитку соціокультурної ситуації в українських губерніях, які офіційно йменували Південно-Західним краєм.

Перша російська революція 1905–1907 рр. значно вплинула на зміни у цензурному законодавстві та характер діяльності відповідних органів. Зокрема, було ліквідовано попередню цензуру, зникли істотні тематичні обмеження (серед них заборона на українське книговидання і пресу), пом'якшено відповідальність за порушення цензурних норм. Однак, обіцяної «Маніфестом 17 жовтня 1905 р.», свободи слова забезпечено не було, лише оголошувалось «упразднение излишних стеснений в законодательстве о печати». Поряд із цим період «Столипінської модернізації» самодержавство адміністративними захо-

дами знову посилило свій контроль за інформаційним простором. Однак вона вже ніяким чином не могла повернутись до колишніх форм цензурного контролю²⁰. Попередня цензура у більшості випадків була неможливою, для нейтралізації опозиційної, революційної преси, доведення у судовому порядку злочинності того або іншого видання і отримання відповідної на нього заборони та вилучення з продажу/поширення необхідними були не чиновники-виконавці, а чиновники-інтелектуали, які, будучи дійсно вірними самодержавному устрою, в кожному окремому випадку будуть діяти не шаблонно, а виявляти винахідливість, використовувати свій інтелект, по-можливості, не тільки адміністративними, а й інформаційними заходами впливати на формування громадської думки.

В українських губерніях Російської імперії на початку XX ст. відбувалася нова активізація українського національно-визвольного руху, який уже поряд із національно-культурними вимогами, висував і політичні гасла, відроджувалася україномовна преса й україномовне книговидання, зростали контакти із західно-українською інтелігенцією. За такого сценарію вища імперська влада не могла призначити головним цензором когось із петербурзьких чиновників, незнайомих із специфікою місцевої ситуації. Влада шукала людину не просто місцеву, ідейного монархіста, а особу, яка могла опонувати українським інтелектуалам і не йти з ними на компроміси.

Цілком доведеними є факти того, що українські видавці не гребували прямим або опосередкованим підкупом чиновників цензурного відомства. Так, головний київський цензор другої половини XIX ст. І. Пузиревський отримував від редакції «Київського телеграфу» виплати щомісяця по 50 руб., а попереднику Т. Флоринського на посаді голови Київського тимчасового комітету у справах друку О. Сидорову редактори і видавці київських газет давали хабарі по 50 руб. щомісячно, а у Великдень та на Новий Рік — по 100 руб.²¹ Про факти корупції київських цензорів неодноразово заявляли, як діячі українського національного руху, так і їхні ідейні противники — монархісти.

В умовах описаної загальноросійської суспільно-політичної ситуації та наростання національних настроїв в українських губерніях імперській владі довелося відступити від напрацьованих та законодавчо прописаних практик кадрової політики у цензурному відомстві, призначаючи на вищі чиновницькі посади людей перш за все ідейно вірних монархії.

Дозвіл на те, щоб посаду голови Київського комітету у справах друку 1909 р. посів ординарний професор Київського університету св. Володимира, доктор філософії, член-кореспондент Імператорської Академії наук, Тимофій Флоринський, який 30 років прослужив у закладах підвідомчих міністерству народної освіти, санкціонував сам імператор Микола II. На цю посаду імператору його рекомендували затвердити начальник Головного управління у справах друку, київський губернатор, які запевняли імператора в абсолютній політичній благонадійності професора, «знанні цензурної справи, наполегливості у здійсненні нелегкого інформаційного нагляду за київською пресою»²². Сам же Тимофій Дмитрович у своєму клопотанні зазначав, що після пере-

ведення його до категорії позаштатних професорів-пенсіонерів університету він матиме достатньо часу для занять цензурною справою²³.

З 11 лютого 1909 р. Тимофій Дмитрович очолив Київський комітет у справах друку, який складався з двох інспекторів у справах друку С. Щоголева та А. Нікольського, позаштатного члена комітету по розгляду єврейських видань Глаголева, секретаря, діловода, кур'єра. Новому керівнику випала нелегка справа: навести лад у цензурній документації та відновити відомчий контроль над «розбалуваною безцензурністю революційної доби» київською пресою. Поряд із обов'язками голови Київського тимчасового комітету у справах друку Т. Флоринський мав також виконувати функції цензора з іноземної цензури. У посадовій інструкції Київського тимчасового комітету у справах друку за 1910 р. було записано: «Т. Флоринский в действительности исполняет обязанности инспектора по делам печати в Киеве и председательствует в Комитете, наблюдая за повременными изданиями, выходящими в г. Киеве и неповременными изданиями в Киевской, Волынской, Черниговской и Полтавской губерниях²⁴». За таку об'ємну працю Тимофію Дмитровичу призначалася досить значна платня — 3500 рублів на рік (2000 руб. — за цензурну роботу і 1500 — за головування в Комітеті)²⁵. У цензурній інституції Києва працював ще один ідейний, монархічно налаштований співробітник, крайній антиукраїнофіл — С. Щоголев** та досвідчений чиновник цензурного відомства без явних політичних поглядів А. Нікольський²⁶.

З часу, коли Київський тимчасовий комітет у справах друку очолив Т. Флоринський, як свідчать архівні матеріали, дещо змінився характер його роботи. Насамперед відбулося посилення натиску цензурної інституції на українськомовні закордонні видання. Саме цим напрямком особисто займався голова Київського комітету. Приблизно до 40–50% найменувань друкованої продукції застосовувалися обмежувальні санкції (заборона до поширення, істотні обмеження у продажу та поширенні, допущення лише у спецховища бібліотек тощо)²⁷ (див. табл. 1).

Отже, як бачимо з наведеною таблицею, протягом 1909–1914 рр. існував досить жорстокий контроль за закордонними виданнями, й особливо українськомовними.

Обмеження українськомовних видань обумовлювалось не лише цензурними заходами, а й репресивними діями адміністративного характеру. Так, скорочення видавничої активності було пов'язано, насамперед, із закриттям та заборонаю діяльності на території Наддніпрянщини культурно-освітніх осередків

---

* Для закордонної літератури у Російській імперії до 1917 р. зберігалася попередня цензурна перевірка.

** Про нього ми писали в інших публікаціях: *Коляда І.А.* «Благородный осведомитель»: штрихи до портрета київського цензора Сергія Никипоровича Щоголева // *Проблеми історії України XIX — поч. XX ст.* — К.: Інститут історії України НАН України, 2012. — Вип. 20. — С. 354–363.

товариства «Просвіта»^{*}. Київський тимчасовий комітет у справах друку, інспектор друкарень та книжкової торгівлі, місцева поліція взяли на себе провідну роль у боротьбі із не благонадійними й опозиційними до дій влади місцевими і закордонними українськими виданнями.

Таблиця 1

Розгляд неперіодичних видань Київським тимчасовим комітетом у справах друку виданих за кордоном 1909–1914 рр.²⁸

Рік	Французькою		Англійською		Німецькою		Єврейською		Російською		Польською		Українською	
	Заг. к-сть	заборонені	Заг. к-сть	заборонені	Заг. к-сть	заборонені	Заг. к-сть	заборонені	Заг. к-сть	заборонені	Заг. к-сть	заборонені	Заг. к-сть	заборонені
1909	175	73	27	20	151	66	6	3	77	65	107	65	108	100
1910	216	75	6	2	136	54	-	-	10	7	59	26	87	85
1911	379	144	78	46	152	63	-	-	8	7	79	50	82	81
1912	350	155	-	-	139	81	-	-	-	-	92	57	65	63
1913	329	102	22	14	133	55	1	1	3	2	108	89	74	69
1914	190	81	41	23	24	14	-	-	-	-	37	29	13	13

У період 1910–1911 рр. особливу увагу Київського тимчасового комітету у справах друку привертала книги, брошури й окремі статті про Т. Шевченка. Велике занепокоєння у цензорів викликали такі видання: «В пам'ять 47-х роковин смерті великого борця Тараса Шевченка» (Чернівці, 1908), «Про життя великого поета Тараса Шевченка»; Костельник «Шевченко з релігійно-етичного становища»; Павлик «Т. Шевченко й Галицька Україна»²⁹. Наприклад, 27 червня 1911 р. на засіданні Комітету щодо брошури «В пам'ять 47-х роковин смерті великого борця Тараса Шевченка. — (Чернівці, 1908)» цензор С. Щоголев зазначив, що у книзі «наявна образа священної особи государя імператора», а отже, книга має бути заборонена.

Протягом 1912–1914 рр. цензурний тиск на українські періодичні та неперіодичні видання й опозиційну пресу загалом не зменшився. Особливістю цього періоду було намагання окремих чиновників цензурного відомства привертати увагу уряду та пересічного громадянина до «українського питання», сформувавши у суспільстві образ «українського сепаратизму», який загрожує цілісності імперії, благополуччю її підданих³⁰.

^{*} 20 січня 1910 р. П. Столипін видав спеціальний циркуляр, що забороняв будь-яку реєстрацію чужорідних, іноземних організацій, товариств і видавництв. Українці, як і інші неросійські пригноблені народи країни, згідно зі столипінським циркуляром, принизливо оголошувалися «іноземцями».

У 1913–1914 рр. під заборону потрапили майже всі книжки, що замовляла з Галичини «книгарня Літературно-наукового вісника», а це здебільшого була література шевченківської, історико-краєзнавчої, козацької тематики. Збірки пісень та віршів, художні твори допускалися з істотними виключеннями³¹.

З початком Першої світової війни цензурні переслідування україномовних видань ще більше посилились. Щодо української преси, то М. Грушевський зазначав: «Київська цензура, з давніми ворогами українства на чолі, користуючи з того, що дозвіл на всякі видання перейшов до рук воєнних, проголосила, що на українські видання даватиметься дозвіл, тільки як вони друкуватимуться общеруським правописом». Окрім цього: «Для сильнішого враження розпочато процеси проти різних авторів зовсім невинних речей, і так припинено зовсім усяку літературну й видавничу роботу в Києві. Редактори, видавці, автори пробували перенести її куди-небудь поза межі досягання київської адміністрації і київських цензорів, але скрізь їх стрічали коли не повні й абсолютні заборони відразу, то різні несподіванки, такі, наприклад, як одеське жадання, щоб до цензури присилались на розгляд рукописи в трьох копіях, інакше видання конфісковувалося й друкарня закривалася по першій номері. Штуди ці були ще шкідливіші, ніж одверта заборона наперед, бо через них люди даремно гаяли час, сили, засоби, манячися надією налагодити видання, і пізня руїна цієї надії тим гірше дезорганізувала роботу³²».

З кінця 1915 — на початку 1916 рр. органи військової цензури поступово перебрали на себе повноваження відповідних цивільних органів. Київський тимчасовий комітет у справах друку перейшов у фактичне підпорядкування новостворених надзвичайних органів військової цензури. Тому до центрального військово-цензурного органу — Військово-цензурного відділу штабу Київського військового округу — на посаду військового цензора запросили Тимофія Дмитровича Флоринського. З серпня 1916 р. він мав координувати роботу інших військових цензорів по перевірці періодичних видань³³.

Із загального контексту розвитку ситуації довкола контролю за пресою в Київському військовому окрузі можна з'ясувати і роль Тимофія Дмитровича на цензурну справу. Так, місцеві військово-цензурні органи вживали заходів, спрямованих на обмеження чи взагалі недопущення у періодичних виданнях інформації про проблеми соціально-економічного характеру, надзвичайні ситуації, пов'язані з війною³⁴. Повністю було виключено можливість видання, поширення літератури єврейською та українською мовами.

Слід зазначити, що робота військового цензора була набагато складнішою (добові чергування, величезні об'єми літератури, призначеної до попередньої перевірки, швидкі темпи виведення кінцевої резолюції), тому окрім професійних якостей для професії військового цензора важливими були вік та фізичні кондиції людини. Незважаючи на свій досить похилий вік (63 роки), Тимофій Дмитрович активно виконував свої обов'язки. Однак, зміни політичного режиму в ході лютневих подій Російської революції 1917 р. були своєрідним ударом для переконаного монархіста й у березня 1917 р. Т. Флоринський подає рапорт про відставку з посади Київського військового цензора у зв'язку з погіршенням

стану здоров'я³⁵, й у такий спосіб порвавши свій зв'язок з будь-якою державною службою.

2 травня 1919 р. Тимофій Дмитрович став жертвою «червоного терору» після взяття Києва більшовиками. Чекісти розстріляли всіх, кого змогли знайти за виявленим списком Київського клубу російських націоналістів. Після відходу більшовиків його спотворене тіло було урочисто поховано на «Аскольдовій могилі» поруч зі старшим сином Сергієм Тимофійовичем, загиблим на фронті в 1916-му році та героями Крут. Пізніше прах обох був перенесений вдовою — В. Флоринською — на Лук'янівське кладовище. До наших днів могила не збереглася³⁶.

Отже, цензурна робота у Київському тимчасовому комітеті та на посаді військового цензора у роки Першої світової війни стала однією із віх у біографії відомого науковця, професора, громадського діяча, який був переконаним монархістом, ідеологічним опонентом української національно свідомої інтелігенції. Час перебування Т. Флоринського на посаді керівника «київської цензури», одного із військових цензорів, відповідальних за контроль над пресою, відзначений значним кількісним зменшенням україномовних видань, а у роки Першої світової війни з його ініціативи вони взагалі були заборонені. Цензор — інтелектуал Т. Флоринський був відданий самодержавству, не шкодував сил і здоров'я для служіння йому, захисту його інтересів, виконанню його волі в національних регіонах імперії. І хоча з падінням самодержавства Т. Флоринський припинив свою державну службу, він не оминув участі тисяч царських чиновників, переконаних крайньоправих монархістів, від революційного терору, розстрілу більшовиками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

¹ Коляда І.А. Інтелектуальна еліта та формування етносоціальної свідомості українців у другій половині XIX ст. / І.А. Коляда // Питання історії України. Збірник наукових праць. — Чернівці, 2011. — Т. 14. — С. 55–60.

² Коляда І.А. Українська інтелігенція в Росії: суспільно-політична та соціально-культурна діяльність (друга половина XIX — початок XX ст.) / Коляда Ігор Анатолійович. — К.: Інститут історії України НАН України, 2010. — С. 56.

³ Колесник І.І. Українська історіографія: концептуальна історія / І.І. Колесник. — К.: Інститут історії України НАН України, 2013. — С. 295–296.

⁴ Дет. див.: Коляда І.А. Українська інтелігенція в Росії: суспільно-політична та соціально-культурна діяльність (друга половина XIX — початок XX ст.) / Коляда Ігор Анатолійович. — К.: Інститут історії України НАН України, 2010. — 400 с.

⁵ Соболевский А.И. Проф. Т.Д. Флоринский / А.И. Соболевский // Славянские известия. — 1914. — № 6; Успенский Ф.И. Еще раз о Т.Д. Флоринском / Ф.И. Успенский // Вестник литературы. — 1919. — № 6; Т.Д. Флоринский: некролог // Русский исторический журнал. — 1921. — Кн. 7; Сперанский М.Н. Проф. Тимофей Дмитриевич Флоринский (1854–1919) / М.Н. Сперанский // Научные известия. — М., 1922. — С. 2; Francev V. Timofei Dmitrijevici Florinskij / V. Francev // Almanach Eeske academie ved a umi

ні. — 1923; *Булахов М.Г.* Флоринский / М.Г. Булахов // Восточнославянские языковеды. — Минск, 1976. — С. 98–101; *Наумов Е.П.* Флоринский / Е.П. Наумов // Славяноведение в дореволюционной России: Библиограф. словарь. — М.: Наука, 1979. — С. 342–344; Флоринский Тимофей Дмитриевич // Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета св. Владимира: 1834–1884 / Под ред. В.С. Иконникова. — К.: [Б.и.], 1884. — 354 с. та ін.

⁶ *Кальченко Т.В.* Киевский клуб русских националистов: ист. энциклопедия / Т.В. Кальченко. — К.: Киевские ведомости. — 414 с.; *Переченок Ф.Ф.* Список репрессированных членов Академии Наук / Ф.Ф. Переченок // In memoiam: Исторический сборник памяти Ф.Ф. Перченка. — М., СПб., 1995. — С. 205.

⁷ *Мельник Г.М.* Флоринський Тимофій Дмитрович / Г.М. Мельник // Историчний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодні (1834–2004 рр.). — К.: Прайм-М, 2004. — 356 с.; *Чмир О.Р.* Флоринський Тимофій Дмитрович / О.Р. Чмир // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. До 165-річчя викладання славистичних дисциплін у Київському університеті. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2011. — Вип. 14. — С. 255–260.

⁸ *Щербань Т.О.* Тимофій Дмитрович Флоринський (1854—1919) / Т.О. Щербань. — К.: Інститут сходознавства, 2004. — 200 с.

⁹ *Ильинский Г.Т.* Д. Флоринский как историк славянства (К девятидесятилетию со дня смерти) / Г.Т. Ильинский // Византийский временник. — М.: Наука, 2006. — Т. 65. — С. 325–332; *Яровий В.* Професор Т.Д. Флоринський — фундатор викладання історичної славистики та засновник болгаристики в Університеті св. Володимира / В. Яровий // Київський університет як осередок національної духовності, науки, культури. — Ч. 1. — К.: ВЦ «Київський університет», 1999. — С. 18–20.

¹⁰ *Жирков Г.В.* История цензуры в России XIX–XX вв. / Г.В. Жирков. — М.: Олма-Пресс, 2001. — С. 56.

¹¹ Там же. — С. 86–87.

¹² Полный свод законов Российской империи (далі — ПСЗ). — СПб., 1911. — Т. 3, отд. 1. — С. 1325.

¹³ Цензура в России в конце XIX — начале XX века: Сб. воспоминаний. — СПб., 2003. — С. 70.

¹⁴ *Патрушева Н.Г.* Цензор в государственной системе дореволюционной России (вторая половина XIX — начало XX века) / Н.Г. Патрушева. — СПб.: Северная звезда, 2011. — С. 208.

¹⁵ У мысли стоя на часах ... Цензоры России и цензура / [под. ред. В.Г. Жиркова]. — СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2000. — С. 247–250.

¹⁶ ПСЗ. — СПб., 1911. — Т. 3, отд. 1. — С. 1325.

¹⁷ Там же. — С. 207.

¹⁸ *Патрушева Н.Г.* Указ. соч. — С. 180.

¹⁹ *Кальченко Т.В.* Вказ. праця. — С. 329–334.

²⁰ *Жирков Г.В.* Указ. соч. — С. 189.

²¹ *Чикаленко С.Х.* Щоденник: [у 2 т.] / Чикаленко Євген Харлампійович. — Т. 1: (1907–1917). — К.: Темпора, 2005. — С. 105.

²² Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДАК України), ф. 274, оп. 1, спр. 431, арк. 357–374, 413, 414.

²³ *Патрушева Н.Г.* Указ. соч. — С. 108.

²⁴ ЦДАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 184, арк. 104.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само, спр. 604, арк. 1–45.

²⁸ За матеріалами ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 604, арк. 1–45.

²⁹ Там само, спр. 64, арк. 70, 73–74.

³⁰ Там само.

³¹ Там само, спр. 247, арк. 95–98.

³² *Грушевський М.С.* Новий період історії України за роки від 1914 — до 1919 / М.С. Грушевський. — К.: Либідь, 1992. — С. 4.

³³ ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 256, арк. 9–10.

³⁴ Там само, ф. 313, оп. 2, спр. 3395, арк. 46.

³⁵ Там само, ф. 295, оп. 1, спр. 256, арк. 12.

³⁶ *Кальченко Т. В.* Указ. соч. — С. 334.

Стаття надійшла до редколегії 28.11.2013.

ТИМОФЕЙ ФЛОРИНСКИЙ — ИМПЕРСКИЙ АНТИУКРАИНСКИЙ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ-ЦЕНЗОР

В статье предпринята попытка воссоздать объективный исторический портрет одного из видных общественно-политических деятелей Киева конца XIX — нач. XX в., доктора философии, ординарного профессора Киевского университета св. Владимира, который длительное время возглавлял «киевскую цензуру» и ориентировал ее деятельность на преследования украиноязычных антиимперских изданий.

Ключевые слова: цензура, «украинофильство», «украинский сепаратизм», Киевский временный комитет по делам печати, Т. Флоринский.

TIMOFII FLORYNSKYI — IMPERIAL ANTI-UKRAINIAN INTELLECTUAL- CENSOR

In the article we try to reproduce the objective historical portrait of one of the major social and political activist in Kyiv in beg. XX th century, Ph.D., full professor of the University of St. Vladimir. He he headed censorship in Kiev region and tried notprevent distribution of Ukrainian anti-imperial printed materials.

Keywords: censorship, «Ukrainophilism», «Ukrainian separatism», Kyiv Temporary Committee of Printing, T. Florynskyi.